

The Challenge of Ownership Over Regenerative Human Tissues: A Comparative Analysis of Iranian and American Law

Saeid Mahjoub*

Assistant Professor, Department of Private Law,
Faculty of Law, University of Qom, Qom, Iran

Received: 03/Aug/2025

1. Introduction

Discussion of human tissues can be approached from two perspectives. The first concerns the issue of property and ownership in tissues that have been separated from the human body. The second concerns the transferability and potential exploitation of human tissue after partial or complete modification—a field of inquiry situated at the intersection of medical law, intellectual property, and ethics. Corresponding to these two perspectives, numerous claims have been brought before the U.S. legal system. Prominent examples include *Moore v. Regents of the University of California* and *Lacks v. Thermo Fisher Scientific Inc.* In the former, the plaintiff claimed that his

Accepted: 17/Nov/2025

ISSN: 2345-3583

eISSN: 2476-6232

* Corresponding Author: S.Mahjoub@qom.ac.ir

How to Cite: Mahjoub, S, (2026), “The Challenge of Ownership Over Regenerative Human Tissues: A Comparative Analysis of Iranian and American Law”, Journal of Private Law Research, Vol. 14, No. 54, 1 - 34. doi: [10.22054/JPLR.2025.87325.2947](https://doi.org/10.22054/JPLR.2025.87325.2947)

spleen cells, removed during medical treatment, were subsequently used for scientific and commercial purposes without his consent.

The case of *Lacks v. Thermo Fisher Scientific Inc.* dates to the 1950s, when cells from Henrietta Lacks's cervix were taken without her knowledge or consent and developed into the first immortal cell line (HeLa). This generated substantial profits for the physicians and companies involved. Decades later, after her family became aware of what had happened, they filed a lawsuit alleging violations of the civil and moral rights of Lacks's survivors, as well as unjust enrichment through the use of biological tissues without the individual's consent. These two cases occupy a distinctive place in the comparative law literature due to the way they frame the legal issues and the reasoning adopted. Accordingly, the present study aimed to analyze the two cases and discuss their legal dimensions.

2. Literature Review

In "A Comparative Study of Organ Trade in France and the Legal System of the Islamic Republic of Iran," Rahimi-Zamanaabadi and Babaei-Sakhmars (2024) examined the causes and factors underlying the trading of human organs. In another article titled "Organ Trade From the Perspective of Imami Jurisprudence," Asghari and Abedian-Kalkhuran (2014) merely collected and presented the views of Islamic jurists on the issue. In "Examination of the Evidence for the Legitimacy of Buying and Selling Body Organs in Shia Jurisprudence," Fakhla'i and Golbaghi-Masouleh (2014) analyzed the relevant evidentiary sources and concluded that organ trade is valid under Shia jurisprudence. The study by Rajaei et al. (2011), titled "The Nature of the Relationship Between a Person and Their Body Organs From the Perspective of Islamic Jurisprudence and Law," adopted the theory of incomplete dominion (*sulṭah-yi nāqis*) through a purely

jurisprudential analysis, without addressing the broader implications of the theory. Although Rajaei et al. (2011) is jurisprudentially consistent with the current study's approach, it did not examine the position of Iran's legal system, nor did it analyze the implications of the theory within that legal framework. Moreover, the novelty of the current analysis lies in its comparative perspective.

3. Materials and Methods

The present research employed a descriptive–analytical method. It also relied on library sources to collect the data and present the discussion.

4. Results and Discussion

The nature of the relationship between a person and their body tissues can be understood as follows. First, according to the criterion that divides organs into principal (*ra'isiyyah*) and non-principal (*ghayr ra'isiyyah*), and given the invalidity of the sale or donation of principal organs, if a tissue falls within the category of principal organs, its sale, purchase, or donation is undoubtedly void. Therefore, the discussion concerns only non-principal and regenerative tissues. On the one hand, these tissues may possess proprietary status (*māliyyah*), and on the other hand, the person exercises a form of dominion over them. Accordingly, the relationship must inevitably be characterized as a right of ownership (*haqq-i mālikiyyat*) in its full sense. However, although human organs and tissues may have lawful utility (*manfa'at-i muḥallaleh*) and rational utility (*manfa'at-i 'uqalā'ī*), the subject matter involves the human person and human personality. For this reason, the legislature has often prohibited such transactions in order to prevent the trafficking in the human body. Consequently, the

recognition of full legal proprietary status for these organs within the legal system remains subject to doubt.

Furthermore, the recognition of bequests (*waṣiyyah*) concerning organs—given that a bequest is conceivable only with respect to property—and the absence of a strict identity between ownership (*milkiyyat*) and proprietary status (*māliyyah*) indicate that an individual possesses a form of dominion and exclusive control (*ikhtiṣāṣ*) over their organs. It is precisely this dominion that has led the legislature to permit organ donation and the making of bequests concerning organs.

Therefore, tissues such as cells, plasma, and similar biological materials may be regarded as customary property (*māl-i ‘urfī*). However, due to legislative prohibitions grounded in considerations of public interest, the preservation of human dignity, and respect for the sanctity of the human person (*ḥurmat-i nafs*), their full legal proprietary status is denied, and complete ownership over them is not recognized. Nonetheless, this does not negate the existence of dominion and a right of exclusive control for the individual. This right falls within the category of exclusive control (*ḥaqq-i ikhtiṣāṣ*), rather than objective ownership (*mālikiyyat-i ‘aynī*), and belongs exclusively to the individual whose body it is. Accordingly, others may not possess, exploit, analyze, or commercialize such tissues without the individual’s permission.

Briefly, the implications of this theory are as follows. First, this form of ownership establishes for the individual a right of exclusive control (*ḥaqq-i ikhtiṣāṣ*), rather than a right of transaction (*ḥaqq-i mu‘āmalah*). Second, any unauthorized use constitutes usurpation (*ghaṣb*) and is thus prohibited. Third, due to the lack of legal proprietary status, its sale is impermissible; however, its donation is valid. Moreover, because the tissues are regenerative, repeated

donation is possible. Fourth, under the rules governing gifts (*hibah*), receiving considerations in the form of customary compensation or a reward for donation is permissible. As long as such compensation does not customarily amount to a commercial transaction, the repetition of this practice does not face any legal impediment.

5. Conclusion

The analysis of *Moore v. Regents of the University of California* and *Lacks v. Thermo Fisher Scientific Inc.* demonstrated that even in legal systems with well-developed property rules, courts approach separated human body parts with caution and often refrain from recognizing traditional property rights over them. In effect, the U.S. legal system has been reluctant to enter the domain of the proprietary status of human tissues, often justifying this position on the grounds that recognizing such proprietary rights could hinder the progress of medical research. In the absence of a comprehensive determination regarding the proprietary status of human tissues, the U.S. legal system has instead focused on the patient's consent, which represents a secondary level of the discussion. For this reason, particular emphasis is placed on the informed consent and the ethical and professional responsibilities of physicians in the exploitation of human tissues.

In Iranian law, separated body parts—provided that they possess rational utility (*manfa'at-i 'uqalā'ī*) and exchange value—may be the subject of trading. However, regarding non-separated body parts, a distinction must be made between principal and non-principal organs. Given the general invalidity of their sale and purchase in either case, and despite the conditional acceptance of bequests, the prevailing view considers such transactions invalid—except in the case of a bequest for the purpose of donation. It should be noted that none of

the aforementioned approaches is sufficient. Rather, it is necessary for the legislature to explicitly recognize the concept of incomplete dominion (*sulṭah-yi nāqis*) and ownership in the sense of a right of exclusive control (*ḥaqq-i ikhtiṣāṣ*) over human tissues.

Keywords: Right of Exclusive Control, Proprietary Status, Human Tissues, Dominion over the Body, U.S. Legal System.

چالش مالیت بر بافت‌های تجدیدپذیر انسانی: تحلیل تطبیقی حقوق ایران و آمریکا

سعید محبوب* استادیار گروه حقوق خصوصی، دانشکده حقوق، دانشگاه قم، قم، ایران

چکیده

تحول پزشکی و رشد سریع آن منجر به تجزیه بافت‌های انسانی و تحلیل سلولی شده است. تحقق این امر منجر به اکتشاف سلول‌ها و بافت‌های منحصر به فرد شدی شده که گاه نجات جان بیماران دیگر و گاه جلوگیری از ابتلا به بسیاری از امراض بدان وابسته است. فراوانی استفاده پزشکان و شرکت‌ها در حقوق آمریکا از این بافت‌ها و کسب منافع فراوان منجر به طرح دعاوی متعددی در این زمینه شده است. رویه قضائی این کشور با نفی مالیت بافت‌های انسانی از یک‌سو و تمرکز بر کسب رضایت آگاهانه از بیمار، به دنبال نوعی توازن در رعایت منفعت فردی و مصالح اجتماعی است که تاکنون نیز ادامه یافته است. حقوق ایران در خصوص مالیت بافت‌ها فاقد هرگونه مقرری است. به نظر نگارنده طرح نظریه سلطه ضعیف موجد حق اختصاص شخص نسبت به بافت‌های انسانی می‌تواند به عنوان مدلی جامع و ملائم با فقه و حقوق ایران پاسخگوی چالش‌های کنونی نظام حقوقی باشد. از آثار نظریه مالیت عرفی و نه قانونی بافت‌ها و در نتیجه ایجاد حق اختصاص، بطلان معاملات معوض و صحت اهدای معوض یا غیرمعوض این بافت‌ها می‌باشد. اهدای مکرر در هر حال مادامی که صدق تجارت ننماید، صحیح و تصرف من غیر حق دیگران از جمله پزشکان در آن غصب و مشمول احکام غصب می‌باشد.

واژگان کلیدی: حق اختصاص، مالیت، بافت‌های انسانی، سلطه بر بدن، نظام حقوقی آمریکا.

مقدمه

در نظام‌های حقوقی کلاسیک مفاهیمی همچون مال، مالکیت و انتقال مالکیت عمدتاً ناظر به اشیای خارجی، محسوس و قابل تملک است. با این حال در پی تحولات گسترده در حوزه زیست‌پزشکی و فناوری‌های نوین مرتبط با بافت‌های انسانی، ضرورت بازنگری در دامنه مفاهیم سنتی حقوق خصوصی به‌ویژه در خصوص قابلیت انتقال و بهره‌برداری از اجزای بدن انسان پس از جداسازی، بیش از پیش احساس می‌شود.

بحث در خصوص بافت‌های انسانی از دو جنبه قابل بررسی است. ساحت نخست بحث در مالیت و مالکیت انسان در بافت‌های جدا شده از پیکر اوست و ساحت دوم بحث در قابلیت انتقال و بهره‌برداری پس از تغییرات کلی یا جزئی در بافت انسانی است که این ساحت تقاطع حقوق پزشکی، مالکیت فکری و اخلاق است. متناظر با این دو ساحت، دعاوی متعددی در نظام حقوقی آمریکا مطرح شده که از جمله مصادیق بارز آن، دعاوی معروف «جان مور علیه دانشگاه کالیفرنیا» و هنریتا لاکس علیه شرکت دارویی ترموفیشر است که در اولی، خواهان مدعی گردید سلول‌های طحال او که به موجب درمان پزشکی از بدنش جدا شده بودند، بدون رضایت وی مورد بهره‌برداری علمی و تجاری قرار گرفته‌اند. در دعاوی دوم نیز که پیش‌زمینه آن به دهه ۱۹۵۰ بازمی‌گردد، زمانی که بدون اطلاع یا رضایت، سلول‌های دهانه رحم هنریتا لاکس برداشته و به اولین رده سلولی جاودانه (HeLa) تبدیل شد. این امر منجر به سودآوری فراوان پزشکان و شرکت‌های دخیل در موضوع گردید و پس از سال‌های متمادی که خانواده وی متوجه این امر شدند با استدلال به نقض حقوق مدنی و اخلاقی بازماندگان و همچنین کسب سود ناعادلانه از بافت‌های زیستی بدون رضایت فرد، به اقامه دعوی پرداختند. به نظر نگارنده این دو پرونده از حیث طرح مسئله و نحوه استدلال حقوقی از جایگاه ویژه‌ای در ادبیات حقوق تطبیقی برخوردار است که نیازمند تحلیل و بررسی است و در این مقاله به آن پرداخته می‌شود. از دیگر سو در نظام حقوقی ایران اگرچه مقررات خاص و جامعی در خصوص بهره‌برداری از بافت‌های جدا شده بدن انسان مشاهده نمی‌شود، لکن بررسی تحلیلی مفاهیم «مالیت»، «ملکیت» و «جایگاه اجزای بدن در قلمرو حقوق اموال» با رجوع به مبانی فقه امامیه و اصول حقوق

مدنی، امکان‌پذیر و ضروری است. افزون بر آن در پرتو قواعدی چون «قاعده تسلیط»، «قاعده سلطه بر بدن» و اصول ناظر بر رضایت در اعمال پزشکی و تحلیل تلقی به قبول مواردی چون خون، مو و شیر زنان در فقه امامیه و مواردی چون اهدای خون، اهدای کلیه و قوانین ناظر بر قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ و ثبت اختراعات ۱۴۰۳ در حقوق ایران، هرچند امکان دستیابی به چشم‌اندازی از موضع حقوق ایران وجود دارد، با این حال نظرات مطروحه نه در پرونده هنریتا لاکس و نه در پرونده مور و نه برخی نظرات مطروحه فقهی حقوقی، وافی به مقصود نبوده و راه‌حلی کلان به مساله تلقی نمی‌شود. به همین جهت نویسنده در این نوشتار با روش توصیفی - تحلیلی و با تطبیق بر حقوق آمریکا در صدد پاسخ‌گویی به این پرسش است که آیا اجزای زیستی جداشده از بدن انسان، از منظر حقوق ایران واجد وصف مالیت است و در نتیجه می‌توان آن‌ها را موضوع تملک یا انتقال قرار داد و در فرض اثبات، چه حدود و ثغوری برای چنین بهره‌برداری‌هایی قابل ترسیم است. در خصوص پیشینه پژوهش، صرفاً در مقاله «مبانی حق انسان بر بدن خویش؛ بیان نظریه کار و طرح نظریه بدن برای بدن» نوشته حسن بادینی و مجتبی بان‌شی با نگاه به حقوق تطبیقی و طرح نظریه بدن برای بدن به ارائه نظریه‌ای در این خصوص پرداخته‌اند که جانب حق مالکیت بر بدن را بر اساس حقوق تطبیقی تقویت می‌نماید. با این حال این مقاله به بحث مبانی حق انسان پرداخته و ناظر به تحلیل رویکرد حقوق ایران به صورت مستوفی نیست. در سایر منابع اشاره‌ای به حقوق تطبیقی نشده که شرح این مقالات به قرار زیر است: در مقاله فاطمه رحیمی زمان آبادی و مرتضی بابایی ساخمرس با عنوان «بررسی تطبیقی خرید و فروش اعضای بدن انسان در فرانسه و حقوق جمهوری اسلامی ایران» به بحث از علل و عوامل خرید و فروش اعضای بدن پرداخته‌اند. در مقاله‌ای با عنوان «خرید و فروش اعضای بدن انسان از منظر فقه امامیه نیز صرفاً نویسندگان به جمع‌آوری و بیان نظرات فقیهان در این خصوص پرداخته‌اند.

در مقاله‌ای با عنوان «بررسی ادله مشروعیت خرید و فروش اعضای بدن در فقه شیعه» نویسندگان با بررسی ادله، حکم به صحت خرید و فروش اعضای بدن در فقه شیعه داده‌اند.

برخی دیگر نیز ترجیح را به ادله مثبت مالکیت انسان بر اعضای بدن داده‌اند که این نظر نیز دارای محذوراتی است.^۱

در مقاله «نحوه ارتباط انسان با اعضای بدن خود از دیدگاه فقه و حقوق»،^۲ نوشته فخرالدین اصغری آقمشهدی و هاجر کاظمی افشار با بررسی کاملاً فقهی و بدون پرداختن به آثار نظریه، نظر به سلطه ناقص داده‌اند. این مقاله هرچند به لحاظ فقهی همسو با نظریه نگارنده است، با این حال اولاً نظام حقوقی ایران و ثانیاً آثار نظریه در نظام حقوقی ایران بررسی نشده و در نهایت فاقد مباحث تطبیقی می‌باشد.

همچنین مجموعه مقالاتی در خصوص اهدای گامت و جنین در درمان ناباروری از دیدگاه پزشکی، فقهی، حقوقی، اخلاقی، روان‌شناختی و جامعه‌شناختی در سال ۱۳۹۶ چاپ شده است که با این نوشتار در این مورد متفاوت است. نخست از حیث قابلیت تجدید و جایگزینی چرا که بافت‌های تجدیدپذیر قابل بازتولید طبیعی در بدنند (مانند خون، مو، پلاسما). از این رو فروش آن‌ها معمولاً نقض حق کرامت یا تعرض به تمامیت جسمی تلقی نمی‌شود. در حالی که گامت و جنین غیرقابل تجدید در همان معنا هستند؛ تشکیل آن‌ها با فرآیند تولیدمثل مرتبط است و به شدت به هویت و نسب انسانی گره خورده است. لذا خروج از بدن به معنای واگذاری بخشی از «توان تولید مثل» است نه صرفاً یک جزء جسمانی. دوم از حیث نسبت با شخصیت انسانی و هویت فرد که از این لحاظ بافت‌های تجدیدپذیر فاقد هویت مستقلند، اما گامت‌ها و به‌ویژه جنین واجد استعداد حیات مستقل و هویت انسانی بالقوه‌اند. بنابراین مالیت آن‌ها با موانع اخلاقی و فقهی مضاعف روبه‌رو است. سوم از حیث آثار حقوقی و فقهی مالکیت یا نقل و انتقال که در بافت‌های تجدیدپذیر، انتقال معمولاً در قالب قراردادهای اهدا یا فروش با قیود شرعی قابل تصور است، اما در گامت و جنین؛ انتقال، مستلزم مداخله در نسب و ارث و احکام نکاح است. بنابراین، اثر

۱. محمدتقی فخلعی و سید علی جبار گلباغی ماسوله، «بررسی ادله مشروعیت خرید و فروش اعضای بدن در فقه شیعه»، *فقه و اصول*، دوره ۴۶، شماره ۲، (۱۳۹۳)، ص ۱۶۲.

۲. فخرالدین اصغری آقمشهدی و هاجر کاظمی افشار، «نحوه ارتباط انسان با اعضای بدن خود از دیدگاه فقه و حقوق»، *مجله مطالعات فقه و حقوق اسلامی*، دوره ۲، شماره ۱، (۱۳۹۱).

حقوقی آن تنها مالی نیست بلکه احکام احوال شخصیه را نیز دگرگون می‌کند. چهارم از حیث نوع نفع عقلایی است که نفع در بافت‌های تجدیدپذیر عمدتاً درمانی یا پژوهشی است، اما نفع در گامت و جنین علاوه بر جنبه درمانی، مستقیماً متوجه تولید نسل و استمرار نسب است که در فقه و حقوق حساسیت مضاعف دارد.

ساماندهی این نوشتار متشکل از چهار بخش خواهد بود: نخست به صورت بسیار اجمالی تبیین مفاهیم و مبانی نظری همچون سلول و بافت‌های تجدید شونده و مفهوم مالیت در فقه و حقوق و حق اختصاص و تمایز میان بیع و اهدا بحث می‌شود. سپس تحلیل حقوق آمریکا با تمرکز بر پرونده هنریتا لاکس و مور صورت می‌پذیرد. در بخش سوم، تحلیل مالکیت بافت‌ها در نظام حقوقی ایران محل توجه خواهد بود و در نهایت و در بخش چهارم، ارزیابی تطبیقی آمریکا و حقوق ایران با مدل پیشنهادی صورت می‌پذیرد و آثار مدل پیشنهادی نیز در معرض انظار قرار می‌گیرد.

۱. مفاهیم و مبانی نظری

۱-۱. بافت‌های تجدیدشونده

سلول از کلمه لاتین Cella به معنی اتاق کوچک، واحد اساسی ساختاری، عملکردی و بیولوژیکی همه موجودات شناخته شده است. سلول به عنوان یک توده کوچک از پروتوپلاسم که حاوی یک هسته است توسط یک غشاء محصور شده و واحد اساسی ماده زنده را تشکیل می‌دهد.^۱

بافت، مجموعه‌ای از سلول‌های مشابه است که با یکدیگر کار مشخصی را انجام می‌دهند. بنابراین بافت، «گروهی از سلول‌هاست که هماهنگ با یکدیگر، وظیفه خاصی را انجام می‌دهند. همچنین گفته شده است بافت به عنوان توده یا لایه‌ای از سلول‌ها تعریف می‌شود که یک عنصر ساختاری اساسی از بدن حیوان یا گیاه را تشکیل می‌دهد.^۲

1. The Merriam-Webster Dictionary, 3rd ed. (1974), P. 124.

2. The Merriam-Webster Dictionary, 3rd ed. (1974), P. 716.

بر این مبنا بافت‌های تجدید شونده^۱، به بافت‌هایی از بدن موجودات زنده گفته می‌شود که توانایی بازسازی و جایگزینی خود را در صورت آسیب دیدگی یا از دست دادن سلول‌های خود دارند. این بافت‌ها معمولاً شامل بافت‌هایی هستند که به‌طور مداوم در حال تقسیم و تکثیر سلولی هستند و می‌توانند خود را ترمیم نمایند.

۱-۲. مفهوم مالیت در فقه و حقوق

در حقوق ایران قانون مدنی در تعریف مال و اشیای قابل تملک، صراحتی نسبت به مالیت یا عدم مالیت به اجزای بدن انسان ندارد. ماده ۳۰ و ۳۱ این قانون صرفاً قواعد کلی در باب سلطه مالک و تصرفات قانونی را بیان می‌دارند. در غیاب نص، ملاک تشخیص مال بودن، توسل به معیارهای فقهی و عرفی است. در یکی از بهترین تعاریف فقهی مال چیزی دانسته شده است که دارای غرض صحیح عقلایی باشد و شرع آن را نهی نکرده باشد. غرض صحیح عقلایی نیز به سه دسته نوعی، صنفی و شخصی یا اتفاقی و نادر تقسیم شده است و ملاک مالیت، وجود غرض نوعی و صنفی دانسته شده است.^۲

برخی حقوق‌دانان در تعریف مال اقدام به احصای عناصر به ترتیب ذیل نموده‌اند: اول- امکان اختصاص به شخص (حقیقی و حقوقی) را داشته باشد؛ دوم- قابل نقل یا انتقال باشد؛ سوم- نفع داشته باشد؛ چهارم- عقلایی بودن منفعت که حالت متغیر به مال می‌دهد، زیرا عقل در ازمنه و امکان و شرایط فرهنگی و تمدن‌های گوناگون فرق می‌کند و پنجم- حاکی نبودن مال.^۳ همچنین در تعریفی مختصر گفته شده است: مال چیزی است که نزد مردم مطلوب است و به‌طور مستقیم یا غیر مستقیم، نیازهای آنان را برطرف می‌کند.^۴

بر اساس تعاریف مذکور و در تطبیق مالیت بافت‌های انسانی، باید توجه نمود که هرچند در گذشته به جهت عدم پیشرفت تکنولوژی امکان استفاده از این بافت‌ها فراهم نبوده است، اما امروزه غرض صحیح عقلایی بر آن تعلق گرفته و منفعت آن اگر نه در

1. Renewable Tissues.

۲. سید عبدالاعلی سبزواری، مهذب الأحکام، ج ۱۷ (قم: مؤسسه المنار، ۱۴۱۳ق) ص ۶.

۳. محمدجعفر جعفری لنگرودی، حقوق اموال (تهران: گنج دانش، ۱۳۸۸) صص ۳۷-۴۳.

۴. سید مصطفی محقق داماد، قواعد فقه (تهران: مرکز نشر علوم اسلامی، ۱۳۹۰) ص ۱۱۱.

سطح عموم اما در صنف بیماران خاص و پزشکان بسیار ارزشمند است. در تطبیق عناصر حقوقی نیز این بافت‌ها امکان اختصاص به اشخاص را داشته، دارای نفع و قابل نقل و انتقال است. منفعت آن نیز عقلایی بوده چرا که حفظ جان بیماران دیگر یا پیشرفت تحقیقات پزشکی متوقف بر آن می‌باشد، حاکی از چیزی نمی‌باشد و خود اصالتاً ارزشمند است. بنابراین بافت‌های انسانی به جهت مالیت، نزد مردم مطلوبیت دارد و به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم نیازهای آنان را برطرف می‌نماید. به بیان دیگر با توجه به رواج بهره‌برداری‌های علمی و اقتصادی از بافت‌های انسانی و ارزش بازاری برخی از این اجزاء، می‌توان گفت که حداقل برخی از بافت‌های منفصل – همچون سلول‌های بنیادی، بافت‌های سرطانی یا سلول‌های تولید مثل – از حیث عرفی واجد منفعت و ارزش اقتصادی‌اند و در نتیجه قابلیت تحقق وصف مالیت در آنها وجود دارد. با این حال همان‌طور که در تعریف فقهی گفته شد، نباید مال، مورد نهی شارع یا در حقوق، مورد نهی قانونگذار قرار گیرد. در اینکه آیا شارع یا قانونگذار در این خصوص نهی وارد نموده است، اختلاف نظر فراوانی وجود دارد که در جای خود در تحلیل حقوق ایران به آن اشاره می‌شود.

۳-۱. مفهوم حق اختصاص

در فقه امامیه هرگاه چیزی که وجود خارجی دارد و اختصاص به شخص معین داشته باشد ولی مالیت نداشته باشد آن را حق اختصاص نامیده‌اند.^۱ داروی فاسد شده و اشیای مندرس و قراضه از این قبیل است. محل ثبوت حق اختصاص یکی از موارد ذیل است: اول- چیزی که شرعاً مالیت ندارد از جمله: انواع نجاسات در صورتی که شرعاً دارای منفعت حلال نباشد مانند سگ ولگرد. دوم- چیزی که از نظر عقلاء مالیت ندارد مانند یک دانه گندم، هوا و اکسیژن، سوم- مباحات و منافع مشترکه مانند حيازت هیزم بیابان فقط به قصد انتفاع موقت از آن و یا سبقت گرفتن در مکان‌های عمومی برای استفاده موقت از آن مکان؛^۲

۱. جعفری لنگرودی، پیشین، ص ۱۰۳.

۲. زهرا آلانی و محمدعلی راغبی، «بررسی حق اختصاص در اشیاء فاقد مالیت از نظر فقهای شیعه و اهل سنت»، فقه مقارن، دوره ۲۰، شماره ۱۰، (۱۴۰۱)، ص ۸۳.

به عنوان نمونه شیخ انصاری مالکیتی برای اراضی مفتوح عنوه که در زمره منافع مشترک است، قائل نمی باشد و صرفاً برای متصرف حق اختصاص قائل است.^۱ همچنین در خصوص جنین فریز شده؛ برخی فقیهان برای صاحب آن، حق اولویت در نظر می گیرند و به نظر ایشان چنانچه از آن صرف نظر نکرده باشد یا آن را واگذار ننموده باشد، صاحب اختیار می باشد که به هر کس بخواهد واگذار نماید.^۲ از آثار حقوقی شناسایی حق اختصاص می توان به حرمت مزاحمت دیگران برای صاحب حق (ماده ۳۰۸ قانون مدنی)، ایجاد ضمان وضعی و وجوب جبران خسارت، امکان وصیت تملیکی و ارث بری آنها و قابلیت وقف اشاره کرد.

۴-۱. تمایز میان بیع و اهدا

بیع در قانون مدنی تملیک عین به عوض معلوم است. از مقومات بیع، وجود عوض و معوض و تساوی ارزش عوضین است. مشروعیت جهت در تمامی معاملات و از جمله بیع از شرایط صحت معامله است. بنابراین ضروری است عوض و معوض دارای منفعت حلال بوده و قانونگذار از آن نهی نکرده باشد. در فقه امامیه نیز ضابطه حرام بودن هر معامله ای از جمله بیع این است که قصد منفعت حرام در آن نباشد، به این معنا که ثمن یا بعض ثمن در مقابل منفعت حرام قرار نگیرد.^۳

از سوی دیگر اگر تملیک مجرد از عوض مالی به قصد اجر و ثواب نبوده و به صورت عقد واقع شده باشد، هبه است و اگر به صورت ارسال باشد هدیه است و اگر نه این است و نه آن عطیه خواهد بود و اگر به ذی رحم باشد آن را نحله نیز گویند. بر حسب استعمال

۱. انصاری، مرتضی بن محمد امین؛ المکاسب، ج ۱ (قم: المؤتمر العالمی بمناسبة الذکری الثمینیة الثانية لمیلاد الشیخ الأعظم الأنصاری، ۱۴۱۵ هـ.ق).

۲. فاطمه کراچیان ثانی، سید محمد صدری، احمد باقری، حیدر امیرپور، محمدصادق جمشیدی راد، «جایگاه حق تصرف والدین بر جنین؛ حق اختصاص یا مالکیت؟»، نشریه فقه پزشکی، دوره ۱۱، شماره ۴۰، (۱۳۹۸)، ص ۱۶.

۳. انصاری، مرتضی بن محمد امین؛ المکاسب، ج ۱ (قم: المؤتمر العالمی بمناسبة الذکری الثمینیة الثانية لمیلاد الشیخ الأعظم الأنصاری، ۱۴۱۵ هـ.ق).

عرفی بعضی را به جای دیگر نیز به کار می‌برند.^۱ در نظام حقوقی ایران به تصریح ماده ۷۹۵، ماهیت هبه عقدی است و با توجه به عدم ذکر هدیه، نحله و عطیه در قانون مدنی، ممکن است ماهیات چنین عقود در نظر مقنن همان ماهیت هبه قلمداد شده باشد. برخی از حقوقدانان ماهیت هدیه را ایقاع مملک دانسته‌اند که مورد آن، مال منقولی است که ضمن نقل آن از موضعی به موضع دیگر رایگان دهند. این تملیک به نفس وصول مال به مَهدی‌الیه محقق می‌شود و پس از قبض مَهدی‌الیه، مَهدی حق رجوع ندارد.^۲ هبه و هدیه غالباً غیر معوض منعقد می‌گردد، اما می‌تواند به صورت معوض نیز منعقد گردد. مهمترین شباهت میان بیع و هبه معوضه تملیکی بودن آنهاست. اهم تفاوت‌ها نیز در این است که:

بنابر نظر مشهور در بیع اگر یک طرف تملیک کند ولی قبل از اینکه طرف دیگر تملیک کند، بمیرد عقد تمام نیست زیرا تملیک از طرف دیگر محقق نشده، اما در هبه معوضه اگر یک نفر مثلاً کتابش را به عنوان هبه معوضه به دیگری بدهد ولی طرف دیگر چیزی به او ندهد آن طرف که کتاب را گرفته مالک می‌باشد زیرا فقط تخلف شرط صورت گرفته لذا آن طرف که کتاب را داده فقط حق دارد که برای تحقق شرط به محکمه مراجعه کند، ولی اگر آن طرف شرط را محقق نکند باز هم مالک کتاب می‌باشد.^۳ همچنین تساوی ارزش عوضین در هبه معوضه نیز شرط نیست.

۲. تحلیل حقوق آمریکا با تمرکز بر پرونده هنریتا لاکس^۴ و مور

۲-۱. پرونده هنریتا لاکس علیه شرکت دارویی ترمو فیشر

پیش‌زمینه این پرونده به دهه ۱۹۵۰ بازمی‌گردد. هنریتا لاکس^۵، زن سیاه‌پوست ۳۱ ساله، مادر پنج فرزند و ساکن مریلند بود. او به دلیل خونریزی شدید به بیمارستان جانز هاپکینز

۱. محمد عبده بروجردی، کلیات حقوق اسلامی (تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۸۳) ص ۱۶۷.

۲. محمدجعفر جعفری لنگرودی، اندیشه و ارتقاء: صد و یک مقاله در علم ماهیت‌شناسی حقوقی (تهران: گنج دانش، ۱۳۸۷) صص ۱۹۶-۱۹۸.

۳. درس خارج فقه بیع آیت‌الله نوری همدانی، سال ۹۰-۹۱، جلسه شصت و ششم، قابل مشاهده در:

<http://www.noorihamedani.com/files/courses/pdf/4f3986db9938d.pdf>.

۴. *Henrietta Lacks Estate v. Thermo Fisher Scientific Inc.*

۵. *Henrietta Lacks*.

مراجعه کرد. پس از معاینه، پزشکان متوجه توموری بدخیم در دهانه رحم شدند و تحت درمان رادیوتراپی قرار گرفت. وی در سال ۱۹۵۷ درگذشت. بدون اطلاع یا رضایت هنریتا، پزشک معالج وی دکتر جرج گای^۱ نمونه‌هایی از تومور را برداشته و به آزمایشگاه منتقل کرد تا روی آن‌ها تحقیق کند. این برداشت بخشی از یک پروژه تحقیقاتی گسترده برای یافتن رده‌های سلولی قابل کشت پایدار بود. رده‌های سلولی وی بسیار استثنایی و به جهت کاربرد گسترده آن، به HeLa نامگذاری شد. این رده‌ها تا به امروز به حیات خود در محیط‌های آزمایشگاهی ادامه داده‌اند و سهمی انکارناپذیر در پیشرفت دانش پزشکی و زیست‌فناوری ایفا کرده‌اند، به نحوی که در پژوهش‌های متعددی از جمله در مطالعات مربوط به سرطان، ویروس HIV، بیماری ابولا و نیز فناوری لقاح مصنوعی مورد استفاده قرار گرفته است.^۲ افزون بر آن در سال‌های اخیر این سلول‌ها در حوزه‌هایی چون مطالعات ژنوم انسانی، ویروس‌شناسی و به‌ویژه توسعه واکسن بیماری کووید-۱۹ به کار گرفته شده‌اند.

با وجود آنکه سلول‌های هلا از دهه ۱۹۵۰ میلادی تاکنون در صدها طرح تحقیقاتی جهانی مورد بهره‌برداری قرار گرفته‌اند، خانواده هنریتا لاکس پس از ۲۰ سال از ماهیت و وسعت این استفاده مطلع شدند. این افشاگری، بی‌گمان موجب رنجش خاطر و وارد آمدن آسیب‌های روانی و حیثیتی به خانواده وی گردید و آنان را بر آن داشت تا درصدد پیگیری حقوقی برآیند. متعاقب این امر، خانواده وی از شرکت دارویی ترمو فیشر^۳ به دلیل استفاده تجاری از سلول‌های هلا بدون رضایت و بدون پرداخت عوض شکایت کردند. استدلال اصلی خواهان، نقض حقوق مدنی و اخلاقی بازماندگان و همچنین کسب سود ناعادلانه از بافت‌های زیستی بدون رضایت فرد بود.

با این حال تا سال ۲۰۱۳ هیچ‌گونه جبران مادی یا رسمی از سوی نهادهای مسئول صورت نپذیرفت. این در حالی است که شرکت‌های داروسازی و مؤسسات علمی،

1. George Gey.

2. S. O. Sodeke & L. R. Powell, "Paying Tribute to Henrietta Lacks at Tuskegee University and at the Virginia Henrietta Lacks Commission, Richmond, Virginia", *Journal of Health Care for the Poor and Underserved*, Vol. 30, No. 4s, (2019).

3. Thermo Fisher.

سودهای میلیارد دلاری از این رده سلولی کسب می‌نمودند. در مقام واکنش به این سابقه تاریک، مؤسسه ملی بهداشت ایالات متحده^۱ در سال ۲۰۱۳ اقدام به تدوین «توافق‌نامه استفاده از داده‌های ژنوم سلول‌های هلا» نمود؛ توافق‌نامه‌ای که مستلزم ثبت و نگهداری داده‌های ژنومی مربوط در پایگاه داده‌ای با دسترسی کنترل‌شده است. در اقدامی نمادین و در راستای ارتقای عدالت ترمیمی، برخی از اعضای خانواده لاکس نیز به عضویت در کمیته‌های نظارت بر استفاده از این داده‌ها منصوب شدند. علاوه بر این، مؤسسه ملی بهداشت ایالات متحده توصیه کرده است در هرگونه انتشاری که متضمن بهره‌گیری از داده‌های کامل ژنوم سلول‌های هلا است، به‌طور رسمی از خانواده لاکس یاد شود. این تدابیر گرچه از حیث جبران خسارات گذشته کافی به‌نظر نمی‌رسد، اما می‌توان آن را گامی ولو نمادین در جهت رعایت اخلاق تحقیقاتی و شناسایی متأخر حقوق اشخاصی دانست که بی‌رضایت آگاهانه، موضوع پژوهش‌های پزشکی قرار گرفته‌اند.^۲

از بررسی این پرونده همان‌طور که مشهود است این نکته روشن می‌شود که محکمه مزبور، به هیچ وجه بافت‌های مربوط را مال تلقی نکرده و صرفاً بر محکومیت انتقال مبتنی بر عدم رضایت لاکس تمرکز نموده است.

۲-۲. پرونده مور علیه دانشگاه کالیفرنیا^۳

خلاصه ماجرا از این قرار بود که از یک بیمار (مور) که سرطان خون او رو به بهبودی بود، خواسته شد تا با هزینه دانشگاه کالیفرنیا یعنی خواننده، از نوامبر ۱۹۷۶ تا سپتامبر ۱۹۸۳ برای استخراج برخی از مواد بدنی (نظیر سرم، مغز استخوان و اسپرم) به این دانشگاه مراجعه کند. در آوریل ۱۹۸۳ از وی خواسته شد تا رضایت خود را مبنی بر انجام تحقیقات مذکور بصورت کتبی اعلام کند. پزشکان معالج پیش از این دریافته بودند که طحال وی نوعی پروتئین تولید می‌کند که می‌تواند برای برخی از گونه‌های سرطان مورد استفاده قرار

1. NIH.

2. Diana-Lyn Baptiste et al., "Henrietta Lacks and America's Dark History of Research Involving African Americans", Nursing Open, Vol. 9, No. 4, (2022), p. 2237.

3. Moore v. Regents.

گیرد. دی/ان/ی استخراج شده از طحال او در یک رده سلولی کشف شده قرار گرفت و ویژگی آن بدین نحو بود که کاملاً قابل بازتولید بوده و قابلیت تبدیل به یک محصول دارویی با ارزش تجاری بالا را داشت. در ۱۹۸۴ دو پزشک رده سلولی تولید شده را ثبت نمودند. شرکت ژن تک سنتور امتیاز استفاده تجاری از داده‌های مذکور را در مقابل پرداخت ۳۳۰۰۰۰ دلار پول نقد و ۷۵۰۰۰۰ سهام شرکت به خود اختصاص داد. مور بطور همزمان علیه گولد، دانشگاه کالیفرنیا و شرکت ژن تک سنتور، به اتهام تبدیل مواد مزبور اقامه دعوا کرد. مور پس از پیگیری فراوان در رای نهایی صرفاً به دریافت مبلغی بین ۲۰۰۰۰۰ و ۴۰۰۰۰۰ دلار که بیشتر آن صورت حساب مخارج حقوقی وی بود، موفق شد.^۱ اساس استدلال دادگاه بر این مبنا بود که شناسایی نوعی منفعت قانونی در خصوص سلول‌های یک شخص، موجب ایجاد دردسر در تحقیقات پزشکی است و بنابراین بهتر است پذیرفته شود که رضایت معیوب و یا عدم رضایت در زمان استخراج، در واقع موجب غیرقانونی شدن این عمل از سوی انجام دهندگان آن شود.^۲ قاضی جرج، رئیس وقت دادگاه کالیفرنیا، با استناد به کد بهداشتی و ایمنی کالیفرنیا این استدلال را اینگونه صورت‌بندی نمود: «با صرف نظر از ادعای نفع اقتصادی مطرح شده از سوی خواهان در خصوص استفاده از این مواد، بیماری که رضایت به برداشت جراحی مواد متعلق به بدن خود می‌دهد، انتظار معقولی نسبت به نحوه استفاده آتی از این مواد ندارد، مگر بر این اساس که کارکنان مجاز پزشکی دخیل در برداشت و استفاده از این مواد، مطابق با استانداردهای پزشکی و الزامات قانونی مربوطه عمل خواهند کرد؛ از جمله این الزام که مواد برداشت شده از بدن بیمار «پس از پایان استفاده علمی... باید از طریق دفن، سوزاندن، یا هر روش دیگری که از سوی اداره ایالتی به منظور حفظ سلامت و ایمنی عمومی تعیین می‌شود، معدوم گردند».^۳

1. Moore v. Regents of University of California, 51 Cal.3d 120 Supreme Court of California, July 9, (1990).

۲. کریستین لنگ، نیلز هوپ و روبرتو اندورنو، اخلاق و حقوق مالکیت فکری، ترجمه ارمغان عبیری (تهران: نشر میزان، ۱۳۹۳) ص ۲۷۸.

3. Joshua A. Kalkstein, "Moore v. Regents of the University of California Revisited", Yale Symposium on Law & Technology, Vol. 3, No. 1, (2000).

از این استدلال مشخص می‌گردد که دادگاه، رضایت ضمنی بیمار نسبت به جراحی و برداشت بافت را متضمن رضایت وی به هرگونه استفاده آتی پزشکان تعبیر نموده است و با این تعبیر، صرفاً ابراز عدم رضایت را مفید ایجاد حق برای بیمار دانسته است. همانطور که برخی نویسندگان از رای دادگاه استنتاج کرده‌اند، عدم شجاعت قضات در تصمیم‌گیری موجب شد تا جایگاه دقیق مالکیت مشخص نگردد چرا که اولاً مواد اولیه مانند بافت طحال دارای اهمیت است و ثانیاً اطلاعات موجود در آن نیز مهم است.^۱

با این حال به نظر نگارنده رویکرد فایده‌گرایی در مالکیت فکری که در نظام حقوقی ایالات متحده پرطرفدار است، منجر به چنین رای‌ی شده است. فایده‌گرایان معتقدند که قانونگذاران در هنگام تبیین حقوق مالکانه باید بیش از هر چیز افزایش رفاه اجتماعی را مد نظر داشته باشند^۲ و معتقدند تداوم تحقیقات پزشکی امری ضروری است و اخلال در آن موجب ایجاد دردسر در تحقیقات پزشکی است. این برخورد ابزارانگارانه با مالکیت و محاسبات اقتصادی در مواجهه با این پدیده‌ها، علاوه بر کنار نهادن ملاحظات اخلاقی، مساله را نیز به صورت صحیح حل نمی‌نماید. نمونه افراطی چنین رویکردی را می‌توان در شیوه‌های تحقیقاتی غیراخلاقی شامل آمریکایی‌های آفریقایی‌تبار که در اواخر دهه ۱۹۹۰ رخ داد مشاهده کرد. در این مطالعه سی و چهار پسر آمریکایی آفریقایی و اسپانیایی‌تبار از سنین ۶ تا ۱۰ سال که در شهر نیویورک زندگی می‌کردند، برای تعیین اینکه آیا مصرف داروی فن‌فلورامین^۳ با رفتارهای پرخاشگرانه مرتبط است یا خیر، به کار گرفته شدند. پسران وارد شده در این مطالعه از خانواده‌های فقیر بودند که هیچ مشکل رفتاری قبلی نداشتند و اخذ رضایت از والدین آنها به صورت آگاهانه صورت نپذیرفت. بنابراین به‌طور کامل از خطر و پیامدهای آزمایش آگاه نبودند. در طول مطالعه، پسران تحت یک رژیم غذایی کم پروتئین قرار گرفتند، در طول جلسات شبانه مجاز به مصرف آب نبودند و هیچ داروی نگهدارنده تجویز شده برای بیماری‌های مزمن زمینه‌ای مانند آسم به آنها داده

۱. کریستین لنگ، نیلز هوپ و روبرتو اندورنو، *اخلاق و حقوق مالکیت فکری* (تهران: میزان، ۱۳۹۳) ص ۲۷۸ به بعد.

۲. محسن خدمتگزار، *فلسفه مالکیت فکری* (تهران: نشر میزان، ۱۳۹۱) ص ۱۲۳.

3. Fenfluramine.

نشد. حتی پس از اینکه این دارو به دلیل ایجاد مشکلات شدید دریچه قلب خطرناک تلقی شد و در سال ۱۹۹۷ برای استفاده در بیماران بزرگسال ممنوع شد، این آزمایش برای یک سال دیگر ادامه یافت. اقدامات انجام شده برای انجام این تحقیق بر روی این پسران جوان بسیار بد بود و تأثیر طولانی مدت آن نامشخص است. این تحقیق صرفاً برای آزمایش فرضیه‌ای انجام شد که هیچ فایده درمانی برای این پسران، خانواده‌ها و جوامع آنها نداشت.^۱ به هر روی نظریه فایده‌گرایانه در خصوص انواع مالکیت بیش از هر چیز در جستجوی نیازها، منافع و مصالح جامعه است و دایره مالکیت نیز بر اساس این معیار ممکن است حسب مورد توسیع یا تضییق یابد.^۲

در دعوای مور، صرف‌نظر از مبنای رای، مفاد حکم آن سبب پدید آمدن موجی از استدلال‌های موافق و مخالف در موضوع شد و به جهت مشاکل فراوان آن، تا به امروز استدلالات حقوقی موافق و مخالف ابراز می‌گردد. در این راستا برخی نویسندگان پیشنهاد داده‌اند که اولاً هرگونه تجارت در بافت‌های انسانی حذف شود و ثانیاً پزشکان ملزم شوند تا بیماران خود را از هرگونه علاقه تحقیقاتی به روش‌های پزشکی پیشنهادی مطلع کنند.^۳ این نظر که فراوان در حقوق آمریکا محل توجه قرار گرفته است، رافع کلی مشکل نیست، چرا که اولاً سخن فقط در تجارت بافت‌های انسانی نیست. ممکن است خرید و فروش صرفاً یک‌بار صورت گیرد که این عمل، تجارت محسوب نمی‌شود. دوم آنکه الزام پزشکان به اطلاع دادن به بیماران هرچند موجب کمتر شدن دعوای می‌گردد، اما در صورت نقض آن و عدم اطلاع پزشک به بیمار و فروش بافت وی، آنگاه چه باید کرد؟ حقوق در خصوص حل دعوا نمی‌تواند سکوت نماید و لاجرم نیازمند ضابطه برای رسیدگی به این قبیل دعوای است.

1. Diana-Lyn Baptiste, Nicole Caviness-Ashe, Nia Josiah, Yvonne Commodore-Mensah, Joyell Arscott, Patty R. Wilson and Shaquita Starks, "Henrietta Lacks and America's Dark History of Research Involving African Americans", *Nursing Open*, Vol. 9, No. 4, (2022), PP. 2236, 2237.

۲. خدمت‌گزار، پیشین، ص ۱۲۶.

3. Helen R. Bergman, "Case Comment: Moore v. Regents of the University of California", *American Journal of Law & Medicine*, Vol. 18, No. 1-2, (1992), P. 127.

۳. تحلیل مالکیت بافت‌ها در نظام حقوقی ایران

با آن که در عُرف عقلاء، اعضای بدن آدمی - خواه در مقام علاج امراض و خواه در مسیر ارتقای دانش طب از کارایی و مداخلیت بی‌بدیل برخوردارند، لکن نظام تقنینی ایران علی‌رغم تقنینی اندک، تاکنون در قبال مسئله تملک انسان بر اجزای پیکر خویش، نه موضعی روشن و صریح ابراز داشته و نه در مقام تحلیل و تحدید حدود آن، رأیی منقح و مستقر عرضه کرده است؛ به گونه‌ای که این سکوت تقنینی، منشأ بروز ابهاماتی چند در ساحت نظر و عمل گردیده است.

در خصوص خون، نظام حقوقی ایران به صراحت خرید و فروش آن را به رسمیت شناخته است. ماده ۸ قانون مربوط به مقررات امور پزشکی و دارویی و مواد خوردنی و آشامیدنی مصوب ۱۳۳۴ به صراحت اشعار داشته است: «دارندگان آزمایشگاه‌ها نمی‌توانند اقدام به خرید و فروش خون نموده و یا محصولاتی که عناصر اصلی آن از میکروب یا سرم یا خون است، ساخته و به فروش رسانند مگر با اجازه مخصوص وزارت بهداشتی.» از مفهوم این ماده به روشنی دانسته می‌شود که با اجازه مخصوص، امکان خرید و فروش خون هیچ محذوری ندارد. جالب آنکه تعدادی از مواد این قانون پس از انقلاب، محل اصلاح قرار گرفته است و هیچگاه این ماده محل اشکال شورای نگهبان قرار نگرفته است. شنیدنی‌تر آنکه ماده ۹ این قانون که به وضع ضمانت اجرای کیفری نسبت به این ماده و مواد ۶ و ۷ پرداخته است، در سال ۱۴۰۳ اینگونه اصلاح شده است: «متخلفین از مواد ۶ - ۷ - ۸ برای بار اول به ۱۴۸۰۰۰۰۰۰ ریال تا ۱۴۸۰۰۰۰۰۰۰ ریال جزای نقدی محکوم خواهند شد و برای دفعه دوم علاوه بر پرداخت جریمه نقدی مؤسسه مربوط نیز تعطیل خواهد شد.» بنابراین ماده کنونی در نظام حقوقی ایران کاملاً معتبر بوده و مقنن ایرانی، خرید و فروش خون را ممنوع اعلام ننموده است.

در خصوص اعضا، به موجب قانون پیوند اعضا مصوب ۱۳۷۹، افراد در حیات خویش مجاز دانسته شده‌اند که صرفاً به منظور پیوند به بیماران، نسبت به اعضای بدن خویش وصیت نمایند و این اختیار، به ولی میت نیز تفویض گردیده است. در قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲، در ماده ۷۲۴، بدون تصریح به حق بازماندگان، تلویحاً چنین آمده است که

در فرض وصیت متوفی، قطع عضو برای پیوند موجب ضمان (دیه) نخواهد بود. دلالت این حکم آن است که قانونگذار، نوعی سلطه محدود بر بدن انسان، آنهم صرفاً پس از وفات و در جهت مصالح درمانی به رسمیت شناخته است.

افزون بر این به موجب ماده ۳۹۰ همان قانون، در مواردی که جنایت بر عضو، دارای مراتب باشد؛ مجنی علیه می تواند با تراضی مرتکب، بر قصاص جزئی توافق نماید مانند آن که به جای قطع دست از ناحیه آرنج، به قطع از مچ اکتفا شود. نیز به موجب ماده ۴۷ آیین نامه نحوه اجرای احکام کیفری مصوب ۱۳۹۸، شخص محکوم به اعدام می تواند قبل یا بعد از اجرای حکم، رضایت خود را بر اهدای عضو اعلام نماید. مجموع این مقررات حاکی از آن است که نظام حقوقی ایران، گرچه به گونه ای محدود، نظریه «سلطه شخص بر پیکر خویش» را پذیرفته، اما آن را در قالبی مضیق و در چارچوب مصالح عمومی تنظیم نموده است. به همین جهت، اجرای وصیت در این گونه وصایا نمی تواند توسط اشخاص عادی صورت گیرد، بلکه صرفاً وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی صلاحیت ایفای این نقش را دارد. چنین رویکردی دلالت بر آن دارد که نظم عمومی، دایره اختیار فرد نسبت به بدن خویش را منحصر در موارد خاص و در چهارچوب قواعد الزام آور می سازد.

بنابراین از نظام حقوقی ایران چنین بر می آید که مالکیت انسان بر اعضای بدن محدود و مقید بوده؛ به گونه ای که حق وصیت نسبت به اعضای بدن تنها پس از فوت و به منظور پیوند به سایر بیماران به رسمیت شناخته شده است و شامل کل بدن نمی شود. این محدودیت موضوعی ریشه در حرمت نفس و لزوم برگزاری مراسم تدفین دارد که در ادیان الهی مورد تأکید است. قانونگذار بدون اشاره صریح به نوع وصیت، تصرف در بدن را تنها از طریق وصیت ممکن دانسته است.

برخی معتقدند این وصیت لزوماً وصیت عهدی است چرا که در وصیت تملیکی مالکیت کامل و حقوق مالکانه به موصی له منتقل می شود^۱ و در این موارد اعضای بدن مال

۱. حسن بادینی و مجتبی بانسی، «مبانی حق انسان بر بدن خویش؛ بیان نظریه کار و طرح نظریه بدن برای بدن»، نشریه حقوقی دادگستری، دوره ۸۵، شماره ۱۱۳، (۱۴۰۰)، ص ۶۴.

نیست، بنابراین این مورد نمی‌تواند وصیت تملیکی قلمداد گردد. با این حال از آنجا که در حقوق ایران به تبع فقه امامیه رابطه مال و ملک، عام و خاص من وجه است،^۱ بنابراین ملک می‌تواند مال نباشد و با توجه به تبرعی بودن وصیت، امکان وصیت به ملک هیچ محذور قانونی ندارد. به همین جهت برخی اساتید بزرگ حقوق بنا بر ماده ۸۴۱ قانون مدنی که مقرر می‌دارد: «موصی به باید ملک موصی باشد و وصیت به مال غیر ولو با اجازه مالک باطل است» معتقدند در این ماده مال و ملک در هم آمیخته شده و به جای مال نیز باید ملک آورده شود، چرا که وصیت از جمله تبرعات است و در تبرعات مالیت شرط نیست. پس وصیت به آلبوم خانوادگی (که حتی مصالح اولیه آن ارزش ندارد) درست است.^۲

با این حال ممکن است گفته شود که وصیت تملیکی اعضا به غیر و ایجاد سلطه مالکانه بر آن توسط غیر، مغایر اخلاق و نظم عمومی است. این استدلال کاملاً صحیح است و موید آن ماده ۱۰ قانون مدنی است که قراردادهای صریح خلاف قانون را ممنوع می‌دارد. ممنوعیت این قرارداد از انحصار اجرا و مسئولیت آن در نهادهای رسمی درمانی به وضوح برداشت می‌شود. ماده واحده قانون پیوند اعضای بیماران فوت شده یا بیمارانی که مرگ مغزی آنان مسلم است مصوب ۱۳۷۹ بیمارستان‌های مجهز برای پیوند اعضا، پس از کسب اجازه کتبی از وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی می‌توانند از اعضای سالم بیماران فوت شده یا بیمارانی که مرگ مغزی آنان بر طبق نظر کارشناسان خبره مسلم باشد، به شرط وصیت بیمار یا موافقت ولی میت برای پیوند به بیمارانی که ادامه حیات‌شان به پیوند عضو یا اعضای فوق بستگی دارد استفاده نمایند. این ماده واحده وصیت تملیکی را پذیرفته است، اما در راستای مصالح عمومی، اجرای آن را صرفاً در صلاحیت بیمارستان‌های مجهز دانسته است.

از تحلیل مواد موجود در نظام حقوقی ایران، روشن می‌شود که نظام حقوقی ایران در راستای فروش اعضا و منافع بدن، نظامی دوگانه است. خرید و فروش منافع تجدیدپذیر همچون خون پذیرفته شده است، اما خرید و فروش اعضای بدن ممنوع اعلام شده است.

۱. سید عبدالاعلی سبزواری، مهذب الأحکام، ج ۱۷ (قم: مؤسسه المنار، ۱۴۱۳ق) ص ۲۱۰.

۲. محمدجعفر جعفری لنگرودی، حقوق اموال (تهران: گنج دانش، ۱۳۸۸)، ص ۴۵.

مقنن هیچگونه تفکیکی میان اعضای فاقد روح و غیر آن ننموده است، با این حال با توجه به فتاوی فقیهان در خصوص بدون اشکال بودن خرید و فروش مو^۱ و رویه عملی، ممنوعیت اعلامی منصرف به اعضای دارای روح است.

۴. ارزیابی تطبیقی حقوق آمریکا، حقوق ایران و ارائه مدل پیشنهادی

در نظام حقوقی آمریکا در پرونده‌های معروف هنریتا لاکس و در رای دیوان عالی کالیفرنیا در پرونده «مور»، ادعای خواهان بر مالکیت نسبت به سلول‌های جدا شده از بدنش رد شد؛ زیرا به عقیده دادگاه پس از جداسازی، ماده زیستی تابع قواعد اموال عمومی نمی‌شود، بلکه در صورت تبدیل آن به محصول علمی جدید (همچون خط سلولی ثبت شده)، خالق یا مؤسسه علمی ذی نفع خواهد بود. این استدلال بر پایه نظریه‌های خاص مالکیت و فقدان رابطه حقوقی سنتی میان فرد و اجزای منفصل بدن وی بنا شده است. بر اساس نظر اکثریت در دادگاه، ماهیت سلول‌ها پس از پردازش علمی و برداشت تغییر یافته‌اند و دیگر با همان وضعیت اولیه تعلق به شخص ندارند.^۲ به عبارت دیگر برداشت و پردازش علمی در حقوق آمریکا، مزیل مالکیت است. بنابراین مور مالکیتی نسبت به سلول‌های جدا شده از بدن خود ندارد و نمی‌تواند بابت استفاده بدون رضایت از این سلول‌ها، دعوای جبران خسارت مطرح نماید.

علاوه بر این در حقوق آمریکا اساساً ساحت دوم از این پرونده، بسیار محل توجه قرار گرفته است. یعنی ساحتی که به تغییر این بافت‌ها و اخذ و عدم اخذ رضایت توسط پزشک نظر دارد. به همین جهت مکرر گفته‌اند که در اینگونه موارد پزشکی که قبل از انجام یک روش پزشکی، رضایت آگاهانه معتبر دریافت نکند ممکن است تحت دو نظریه احتمالی

۱. محمدرضا گلپایگانی، مجمع المسائل، ج ۲ (قم: دارالقرآن الکریم، بی‌تا) ص ۱۳.

2. Moore v. Regents of University of California, 51 Cal.3d 120 (Supreme Court of California, July 9, (1990).

مسئول باشد، تماس فیزیکی واقعی و غیرقانونی با فرد دیگر یا سهل‌انگاری، اولی برای جبران خسارات عمدی و دومی برای صدمات سهوی است.^۱

در حقوق ایران، بررسی «اجزای بدن انسان» و به‌ویژه «بافت‌های زیستی» پس از جداسازی از بدن، مستلزم تحلیل در دو بُعد است: نخست از حیث قابلیت تحقق شرایط مالیت و دوم از حیث جایگاه شخص انسان در قبال این اجزاء. حقوق‌دانان ایرانی در موضوع مالکیت بر اعضای بدن، هم در حالت اتصال و هم پس از جداسازی به تبع فقیهان مواضع متفاوتی داشته‌اند. برخی با استناد به اصل سلطه انسان بر نفس خویش و قاعده «الناس مسلطون علی أموالهم» بر این باورند که انسان نسبت به اعضای خود حق تصرف دارد، مشروط بر آنکه به حرمت شرعی یا قاعده لاضرر منتهی نگردد. گروهی دیگر به‌ویژه در مقام تجویز فروش عضو، مالیت را منکرند و تصرف در آن را از باب اباحه شخصی و نه تملک مالی تلقی می‌کنند. ادله قائلین به حرمت، ناظر به مواردی است که خرید و فروش اعضا در غیر منافع محله انجام می‌گیرد. اعضای بدن انسان به دلیل داشتن منفعت مقصوده عقلایی و محله شرعی، دارای مالیت عرفی و شرعی است. فقهای امامیه و قائلین به جواز حلیت و صحت خرید و فروش، با استناد به عمومات و اطلاقات، روایات کتاب، اصاله الصّحّه و بنای عقلاء مبنی بر وجود منفعت عقلایی، استدلال کرده‌اند. ایشان معامله بر اعضای بدن را در صورتی صحیح دانسته‌اند که اعطای عضو موجب مرگ اعطاکننده نشود، حیات و سلامت او را به خطر نیندازد و متحمل ضرر قابل توجهی نشود و نیز پیوند برای نجات نفس محترمی صورت پذیرد.^۲

به نظر نگارنده در حقوق ایران می‌توان استدلال کرد که اجزای منفصل بدن در صورت وجود منفعت عقلایی و ارزش مبادله‌ای، می‌توانند موضوع تملک قرار گیرند. بر خلاف رای دیوان کالیفرنیا که مالکیت را مطلقاً نفی کرد، در فقه امامیه و به تبع آن در حقوق

1. Michelle J. Burke & Victoria M. Schmidt, "Old Remedies in the Biotechnology Age: Moore v. Regents", *RISK: Health, Safety & Environment*, Vol. 3, No. 3, (June 1992), Article 6, P. 226.

۲. فریده اصغری و سید حسن عابدیان کلخوران، «خرید و فروش اعضای بدن انسان از منظر فقه امامیه»، مطالعات فقهی و فلسفی، دوره ۴، شماره ۱۶، (۱۳۹۲)، صص ۷۵ و ۷۶.

ایران باید میان اعضای فاقد روح و دارای روح تفاوت گذارد. در خصوص اعضای فاقد روح همچون خون، مو و ناخن، خرید و فروش با محذوری مواجه نمی‌باشد، اما در خصوص اعضای دارای روح، نظام حقوقی ایران میان اعضای اصلی که با فقدان آنها مرگ شخص حتمی است و اعضایی که با فقدان آنها مرگ حتمی نیست، به جهت خرید و فروش تفاوتی قائل نشده است و صرفاً در نوع دوم، وصیت با شرایطی پذیرفته شده است. در مورد رضایت آگاهانه نیز اگرچه در حقوق آمریکا محور اصلی در رای پرونده مور بوده، در حقوق ایران نیز بر مبنای فقهی نظیر «قاعده لاضرر» و «لزوم رضایت در تصرفات پزشکی»، لزوم اخذ رضایت آگاهانه از بیمار پیش از هرگونه استفاده از بافت‌های او قابل استنباط است. لذا با اینکه مبنای حقوقی دو نظام متفاوت است، نتیجه عملی مشابهی درباره لزوم رضایت و محدودیت تصرف پزشک قابل استنتاج است.

نگارنده معتقد است با توجه به مجمل بودن متعلق ممنوعیت در حقوق ایران، اگر این ممنوعیت حمل بر نظر برخی از فقیهان مبنی بر ممنوعیت مطلق و عدم مالکیت به صورت کلی گردد، با محذوراتی مواجه است. توضیح آنکه در فقه امامیه در زمینه خرید و فروش اعضای بدن اختلاف وجود دارد. برخی قائل به حرمت و بطلان و برخی دیگر قائل به جواز و صحت شده‌اند. فقهایی که قائل به حرمت و بطلان خرید و فروش اعضای بدن هستند؛ به آیات قرآن، روایات و اجماع استناد کرده‌اند و در ضمن به نجاست اعضای جدا شده از بدن، عدم ملک بودن و نداشتن مالیت اعضا اشاره کرده‌اند.^۱ فقیهان معتقد به جواز مالکیت نیز به چهار دسته تقسیم شده‌اند. گروهی قائل به مالکیت تکوینی، برخی مالکیت ذاتی، برخی مالکیت اعتباری و برخی مالکیت منفعت شده‌اند. با این حال همانطور که برخی نویسندگان تصریح کرده‌اند،^۲ هیچ‌یک از این نظرات مصون از اشکال نبوده و با ایراداتی همراه است. بنابراین به نظر نگارنده نه ممنوعیت مطلق و نه پذیرش مالیت در خصوص اعضا

۱. فریده اصغری و سید حسن عابدیان کلخوران، «خرید و فروش اعضای بدن انسان از منظر فقه امامیه»، مطالعات فقهی و فلسفی، دوره ۴، شماره ۱۶، (۱۳۹۲)، صص ۷۵ و ۷۶.

۲. فخرالدین اصغری آق‌مشهدی و هاجر کاظمی افشار، «نحوه ارتباط انسان با اعضای بدن خود از دیدگاه فقه و حقوق»، مجله مطالعات فقه و حقوق اسلامی، دوره ۲، شماره ۱، (۱۳۹۱)، صص ۳۵ تا ۴۰.

نمی‌تواند پاسخگوی ابهامات باشد. از یک سو نگاه حداکثری به کرامت انسانی و ممنوعیت سلطه منجر به فقر فکری در تنظیم بهره‌برداری مشروع از بدن انسان می‌گردد و از سوی دیگر مالکیت مطلق و جواز هرگونه اقدام اولاً با قواعدی چون حرمت مثله و ضمان بدن و از سوی دیگر با کرامت انسانی مخالف است. بنابراین باید مدلی در فقه امامیه طراحی گردد و حقوق ایران بر آن مشی نماید که اولاً مانع تحقیقات پزشکی در عین نظارت حقوقی و اخلاقی نگردد؛ ثانیاً منجر به استثمار و تجارت بدن نگردد؛ ثالثاً مربوط به بافت‌های تجدیدپذیر باشد و رابعاً با رضایت آگاهانه شخص و عدم ضرر به وی همراه باشد.

بنابر ضوابط فوق، ماهیت رابطه انسان و بافت‌های بدن چگونه باید تصور گردد؟ نخست باید توجه نمود که با ملاک تقسیم اعضا به اعضای رئیسه و غیر رئیسه و بطلان فروش و اهدای رئیسه، اگر بافتی در زمره بافت‌های رئیسه قرار گیرد بدون تردید، خرید و فروش و اهدای آن باطل است. بنابراین سخن در بافت‌های غیررئیسه و تجدیدپذیر است که بر این اساس با توجه به مالیت این بافت‌ها از یک سو و سلطه انسان بر آنها از سوی دیگر، لاجرم باید چنین رابطه‌ای را حق مالکیت به معنای تام آن توصیف نمود. با این حال و علی‌رغم اینکه اعضا و بافت‌های انسانی دارای منفعت محله و نفع عقلایی است، از آنجا که موضوع، شخص و شخصیت انسانی است با منع قانونگذار^۱ با هدف جلوگیری از تجارت بدن انسان مواجه شده است. بنابراین مالیت قانونی این اعضا با تردید مواجه است. از سوی دیگر با پذیرش وصیت نسبت به اعضا و اینکه وصیت در ملک متصور است و این همانی میان ملکیت و مالیت وجود ندارد، بنابراین نوعی سلطه و اختصاص نسبت به اعضا برای شخص وجود دارد. همین سلطه موجب گردیده است که مقنن به پذیرش اهدای اعضا و وصیت نسبت به آن اقدام نماید.

بنابراین این بافت‌ها مانند سلول، پلاسما و غیره مال عرفی هستند، اما با توجه به منع مقنن به جهت مصالح و حفظ کرامت انسانی و حرمت نفس، مالیت قانونی زائل و مالکیت تام بر آنها محل منع است. اما این امر مانع از وجود سلطه و حق اختصاص برای شخص

۱. قانون پیوند اعضا مصوب ۱۳۷۹.

نیست؛ این حق از سنخ حق اختصاص است نه ملکیت عینی و منحصرأ به صاحب بدن تعلق دارد و دیگران بدون اجازه نمی‌توانند آن را تصرف، تجزیه یا تجاری‌سازی کنند. در صورتی که این تصرف بدون اجازه شخص صورت پذیرد، از آنجا که نظام حقوقی ایران در ماده ۳۰۸^۱ و در قواعد باب غضب استیلاء بر حق غیر را نیز غضب دانسته است، بنابراین متصرف اعم از پزشک یا غیر او غاصب است. بیع بافت به جهت مالیت ممنوع، اما اهدای آن با رضایت آگاهانه جایز است و در قبال آن می‌توان عوض مشروع (جعاله، هبه معوضه یا پاداش) دریافت کرد. بدیهی است اقدام و استمرار به این امر نیز نباید عرفاً معامله و خرید و فروش تلقی شود، در غیر این صورت باطل تلقی می‌گردد. به صورت مختصر از آثار این نظریه این است که این مالکیت، نخست حق اختصاص و نه حق معامله برای انسان ایجاد می‌کند. دوم استفاده غیرمأذون از آن مشمول غضب بوده و ممنوع است. سوم به جهت عدم مالیت، فروش آن جایز نیست، اما اهدای آن صحیح و چون تجدیدپذیر می‌باشد، اهدای مکرر نیز ممکن است. چهارم بر اساس قواعد باب هبه، اخذ عوض در مقابل آن به عنوان عوض عرفی یا پاداش اهدا صحیح است و مادامی که صدق عرفی تجارت بر آن ننماید، استمرار چنین عملی با هیچ محذور قانونی مواجه نیست.

نتیجه‌گیری

مساله مالیت و قابلیت تملک اجزای بدن انسان پس از جداسازی، از جمله موضوعاتی است که در پی گسترش دانش زیست پزشکی و بهره‌برداری‌های علمی و تجاری از مواد زیستی انسانی، به تدریج به یکی از چالش‌های نظری و عملی حقوق معاصر تبدیل شده است. از یک سو قواعد سنتی حقوق خصوصی و فقه امامیه عمدتاً برای اشیای خارجی و محسوس طراحی شده‌اند و از سوی دیگر، وضعیت خاص اجزای انسانی و پیوند آن‌ها با کرامت ذاتی و حرمت مثله کردن جسد انسان، مانعی جدی در مسیر تسری مفاهیم کلاسیک مالکیت به این حوزه محسوب می‌شود.

۱. ماده ۳۰۸: غضب استیلاء بر حق غیر است به نحو عدوان، اثبات ید بر مال غیر بدون مجوز هم در حکم غضب است.

تحلیل پرونده هنریتا لاکس و مور نشان داد که حتی در نظام‌هایی با توسعه گسترده قواعد مالکیت، دادگاه‌ها در مواجهه با اجزای انسانی جداشده، با احتیاط برخورد کرده و در بسیاری موارد از شناسایی حق مالکیت سنتی خودداری می‌کنند. در حقیقت نظام حقوقی آمریکا ورود در میدان مالیت بافت‌های انسانی را با این توجیه که حکم به مالیت این بافت‌ها منجر به رکود تحقیقات پزشکی می‌شود، ورودی صحیح ندانسته و با عدم تحلیلی جامع از این مالیت، وجهه همت خود را به رضایت یا عدم رضایت بیمار که سطح ثانوی بحث می‌باشد متمرکز نموده است. به همین جهت اهمیت رضایت آگاهانه و مسئولیت اخلاقی و حرفه‌ای پزشک در بهره‌برداری از بافت‌های انسانی، در این نظام حقوقی برجسته شده است. در حقوق ایران، اجزای منفصل بدن در صورت وجود منفعت عقلایی و ارزش مبادله‌ای، می‌توانند موضوع خرید و فروش قرار گیرند. اما در خصوص اجزای غیر منفصل با لزوم تفکیک میان اجزای رئیسی و غیررئیسی و همچنین بطلان خرید و فروش در هر یک و پذیرش وصیت با شرایطی، نظر مشهور بر بطلان جز در وصیت به اهدا می‌باشد. به نظر نگارنده هیچ یک از راه‌های گفته شده وافی به مقصود نمی‌باشد و ضروریست مقنن به صراحت اقدام به پذیرش سلطه ناقص و ملکیت به معنای حق اختصاص در بافت‌های انسانی نماید.

تمایز این نظر با حقوق آمریکا در پذیرش مالیت عرفی این اعضا و سلطه بیمار نسبت به بافت و در نتیجه وجود حق اختصاص برای وی است. از این منظر بافت‌ها مانند سلول و پلاسما، مال هستند اما مقنن به جهت مصالح اجتماعی معاملات آنها را ممنوع کرده و به همین سبب، انجام معاملات معوض بر آن باطل است. اما برای بیمار یا اهدا کننده نوعی سلطه اعتباری بر بافت وجود دارد که بر اساس آن، تصرف غیر در آن مشمول غضب بوده و احکام کلی غضب بر آن صادق است. همچنان که اهدای معوض آن صحیح و به جهت تجدیدپذیر بودن، اهدای مکرر نیز با محذوری مواجه نیست. بدیهی است اهدای معوض در صورتی صحیح است که عنوان تجارت بر تکرار عمل صدق ننماید و تمایز این مدل با حقوق ایران نیز در این است که اولاً حقوق کنونی در این خصوص حاوی هیچ مقرره‌ای

نیست و ثاباً مستفاد از مقررات موجود، جز صحت وصیت در مورد اعضا، سایر عقود باطل است.

تعارض منافع

تعارض منافع وجود ندارد.

ORCID

Saeid Mahjoub

<https://orcid.org/0000-0002-4347-1377>

منابع

- بروجردی، محمد عبده، کلیات حقوق اسلامی (تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۸۳).
- جعفری لنگرودی، محمدجعفر، اندیشه و ارتقاء: صد و یک مقاله در علم ماهیت‌شناسی حقوقی (تهران: گنج دانش، ۱۳۸۷).
- جعفری لنگرودی، محمدجعفر، حقوق اموال (تهران: گنج دانش، ۱۳۸۸).
- خدمتگزار، محسن، فلسفه مالکیت فکری (تهران: نشر میزان، ۱۳۹۱).
- گلپایگانی، محمدرضا، مجمع المسائل، ج ۲ (دارالقرآن الکریم، بدون تاریخ).
- لنگ، کریستین؛ هوپ، نیلز و اندورنو، روبرتو، اخلاق و حقوق مالکیت فکری، ترجمه ارمغان عبیری (تهران: میزان، ۱۳۹۳).
- محقق داماد، سید مصطفی، قواعد فقه (تهران: مرکز نشر علوم اسلامی، ۱۳۹۰).

مقاله‌ها

- اصغری آقمشهدی، فخرالدین؛ کاظمی افشار، هاجر، «بدون عنوان»، مطالعات فقه و حقوق اسلامی، دوره ۲، شماره ۱، (۱۳۹۱).
- اصغری، فریده و عابدیان کلخوران، سید حسن، «خرید و فروش اعضای بدن انسان از منظر فقه امامیه»، مطالعات فقهی و فلسفی، دوره ۴، شماره ۱۶، (۱۳۹۲).
- آلانی، زهرا؛ راغبی، محمدعلی، «بررسی حق اختصاص در اشیاء فاقد مالیت از نظر فقه‌های شیعه و اهل سنت»، فقه مقارن، دوره ۲۰، شماره ۱۰، (۱۴۰۱).
- بادینی، حسن و بانشی، مجتبی، «مبانی حق انسان بر بدن خویش؛ بیان نظریه کار و طرح نظریه بدن برای بدن»، نشریه حقوقی دادگستری، دوره ۸۵، شماره ۱۱۳، (۱۴۰۰).

DOI: 10.22106/ijl.2020.111679.2846.

- فخلعی، محمدتقی و جبار گلباغی ماسوله، سید علی، «بررسی ادله مشروعیت خرید و فروش اعضای بدن در فقه شیعه»، فقه و اصول، دوره ۴۶، شماره ۲، (۱۳۹۳)، doi:10.22067/fiqh.v46i.17.12463.

- کراچیان ثانی، فاطمه و دیگران، «جایگاه حق تصرف والدین بر جنین؛ حق اختصاص یا مالکیت؟»، نشریه فقه پزشکی، دوره ۱۱، شماره ۴۰، (۱۳۹۸).

منابع عربی

- سبزواری، سید عبدالأعلى، مهذب الأحكام، ج ۱۷ (قم: مؤسسه المنار، ۱۴۱۳ هـ.ق).
- انصاری، مرتضی بن محمد امین؛ المكاسب، ج ۱ و ۴ (قم: المؤتمر العالمی بمناسبة الذكری المئوية الثانية لميلاد الشيخ الأعظم الأنصاری، ۱۴۱۵ هـ.ق).

References

Book

- *The Merriam-Webster Dictionary*, Merriam-Webster's Collegiate Dictionary, 3rd ed, [s.l.]: [s.n], (1974).

Articles

- Baptiste, Diana-Lyn et al., "Henrietta Lacks and America's Dark History of Research Involving African Americans", *Nursing Open*, Vol. 9, No. 9, (2022), <https://doi.org/10.1002/nop.2/1257>.
- Bergman, Helen R., "Case Comment: Moore v. Regents of the University of California", *American Journal of Law & Medicine*, Vol. 18, No. 1-2, (1992).

- Burke, Michelle J & Schmidt, Victoria M., “Old Remedies in the Biotechnology Age: Moore v. Regents”, RISK: Health, Safety & Environment, Vol. 3, No. 3, (1992). Article 6.
- Kalkstein, Joshua A., “Moore v. Regents of the University of California Revisited,” Yale Symposium on Law & Technology, Vol. 3, No. 1, (2000).
- Sodeke, S. O & Powell, L. R., “Paying Tribute to Henrietta Lacks at Tuskegee University and at the Virginia Henrietta Lacks Commission, Richmond, Virginia”, Journal of Health Care for the Poor and Underserved, Vol. 30, No. 4, (2019), [https:// doi. org/ 10/1353.2019/0109](https://doi.org/10.1353.2019/0109).

In Persian

Books

- Jafari Langroudi & Mohammad Jafar, *Thought and Advancement: Sad-o Yek Maqaleh dar Elm-e Mahiyyat-shenasi-ye Hoquqi* (Tehran: Ganj-e Danesh, 2008). [In Persian]
- Boroujerdi, Mohammad Abduh, *General Principles of Islamic Law* (Tehran: University of Tehran Press, 2004). [In Persian]
- Golpayegani, Mohammad Reza, *Majma‘ al-Masa’el*, Vol. 2 (Dar al-Qur’an al-Karim). [In Persian]
- Jafari Langroudi, Mohammad Jafar, *Property Law* (Tehran: Ganj-e Danesh, 2009). [In Persian]

- Khedmatgozar, Mohsen, *Philosophy of Intellectual Property* (Tehran: Mizan Publishing, 2012). [In Persian]
- Leng, Christian; Hope, Niels & Andorno, Roberto, *Ethics and Intellectual Property Law*, Translated by Armaghan Abiri (Tehran: Mizan, 2014). [In Persian]
- Mohaqqeq Damad, Seyed Mostafa, *Jurisprudential Rules* (Tehran: Markaz-e Nashr-e 'Olum-e Eslami, 2011). [In Persian]

Articles

- Alani, Zahra & Raghebi, Mohammad Ali, "A Study of the Right of Exclusive Disposal in Non-Valuable Objects from the Perspective of Shi'a and Sunni Jurists", *Comparative Fiqh*, Vol. 20, No. 10, (2022). [In Persian]
- Asghari Aghmashhadi, Fakhr Al-din & Kazemi Afshar, Hajar, "Untitled", *Islamic Jurisprudence and Law Studies*, Vol. 2, No. 1, (2012). [In Persian]
- Asghari, Farideh & Abidian Kolkhoran, Seyed Hassan, "Purchase and Sale of Human Body Organs from the Perspective of Imamiyyah Fiqh", *Fiqhi and Philosophical Studies*, Vol. 4, No. 16, (2013). [In Persian]
- Badini, Hassan & Banshi, Mojtaba, "Foundations of the Human Right over One's Body: Explaining the Labor Theory and Introducing the Body-for-the-Body Theory", *Judiciary Legal Journal*, Vol. 85, No. 113, (2021). [https:// doi. org/ 10/22106/jlj.2020/111679/2846](https://doi.org/10.22106/jlj.2020/111679/2846). [In Persian]
- Fakhilai, Mohammad Taqi & Jabbar Golbaghi Masuleh, Seyed Ali, "Examining the Evidence for the Legitimacy of Buying and Selling Body Organs in Shi'a Jurisprudence", *Fiqh and Usul*, Vol. 46 No. 2, (2014). Doi:10/22067/fiqh.v46i17/12463. [In Persian]

- Karachian Sani, Fatemeh et al., "The Status of Parental Right of Disposal over the Fetus: Special Right or Ownership?", Journal of Medical Fiqh, Vol. 11, No. 40, (2019). [In Persian]

In Arabic

- Sabzawari, Seyed Abd Al-a'la, *Muhadhdhab al-Ahkam*, Vol. 17 (Qom: Al-Manar Institute, 1413 AH).
- Ansari, Murtada bin Muhammad Amin, *Al-Makasib*, Vols. 1 & 4 (Qom: World Congress Commemorating the Bicentenary of the Birth of Shaykh al-A'zam al-Ansari, 1415 AH).

استناد به این مقاله: محجوب، سعید، (۱۴۰۵)، «چالش مالیت بر بافت‌های تجدیدپذیر انسانی: تحلیل تطبیقی حقوق ایران و آمریکا»، پژوهش حقوق خصوصی، دوره ۱۴، شماره ۵۴، ۱-۳۴.

doi: 10.22054/JPLR.2025.87325.2947

Private Law Research is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.